

ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ УТРИМАННЯ ТВАРИН: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ¹

Останнім часом у ЗМІ все частіше зустрічаються повідомлення про жахливі випадки спричинення домашніми тваринами (у першу чергу собаками) різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень або навіть смерті людини. При цьому мова, як правило, йде не про умисне нацькування собак із метою завдати шкоду найважливішим благам людини, а про настання таких наслідків через необережність, унаслідок порушення власниками тварин відповідних норм і правил. У цій статті пропонуємо розпочати фахове обговорення кримінально-правової складової позначеної проблеми.

Передусім зазначимо, що з кримінально-правової точки зору тварини можуть виступати знаряддями вчинення, наприклад, таких умисних злочинів, як контрабанда, крадіжка, розбій, тілесне ушкодження, вбивство, жорстоке поводження з тваринами [1]. У цьому плані викликає інтерес роз'яснення, наведене у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 27 грудня 2002 р. № 29 «Про судову практику у справах про крадіжку, грабїж і розбїй»: особам, які вчинили напад з метою розкрадання чужого майна з використанням собак та інших тварин, які становлять небезпеку для життя або здоров'я людини, або з погрозою застосування такого насильства, з урахуванням обставин справи має інкримінуватись така кваліфікуюча ознака розбою, як використання зброї або предметів, що використовуються як зброя.

Свідомо уникаючи дискусії з питання про межі поняття дії в її кримінально-правовому розумінні, відзначимо, що нам імponує підхід (інколи його називають правилом «продовженої руки злочинця»), згідно з яким суспільно небезпечна дія вбачається і тоді, коли людина безпосередньо не здійснює фізичного впливу на об'єкт кримінально-правової охорони. Однак, як вже зазначалось, пропоноване дослідження присвячено принципово іншим ситуаціям, коли заподіяння шкоди охоронюваним законом цінностям не

¹ Стаття написана в співавторстві з А.О. Данилевським і Є.О. Письменським та опублікована: Юридичний вісник України. – 15–21 травня 2010 р. – № 20.

поєднується зі свідомим використанням тварини з боку особи, винної в умисному злочині.

Для запобігання спричиненню тваринами шкоди життю і здоров'ю людини державою встановлені спеціальні правила утримання тварин і поводження і ними фізичних та юридичних осіб. Одним із нормативних актів, спрямованих на врегулювання основних питань щодо утримання тварин, є Закон України від 21 лютого 2006 р. «Про захист тварин від жорстокого поводження». У цьому документі (він, до речі, з'явився лише на п'ятнадцятому році незалежності України) регламентовано, зокрема, особливості утримання домашніх тварин (ст. 9), їх вилов і тимчасову ізоляцію (ст. 24), нагляд органів внутрішніх справ за дотриманням Закону (ст. 32). Законом від 21 лютого 2006 р. встановлено, що особа, яка супроводжує тварину (а такою особою може бути лише той, хто досягнув 14-річного віку), зобов'язана забезпечити безпеку оточуючих людей і тварин, а також майна від заподіяння шкоди супроводжуваною домашньою твариною. При супроводженні домашніх тварин не допускається залишати їх без нагляду. Домашніх тварин дозволяється утримувати у вільному вигулі лише на ізольованій, добре огороженій території (в ізольованому приміщенні).

На жаль, за умов низького рівня правосвідомості і загальної культури населення небагато наших співгромадян намагається сумлінно дотримуватись встановлених правил, пов'язаних з утриманням домашніх тварин, а певна частина українців навряд чи і чула про існування таких правил. Підтвердженням цього слугують моторошні цифри, наведені народним депутатом України В.І. Левцуном, який нещодавно ініціював ухвалення законопроекту «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо регулювання окремих питань та відповідальності при утриманні собак та інших домашніх тварин» (реєстр. № 6132 від 2 березня 2010 р.). Виявляється, що в 2008 р. було складено 4781 протокол за ст. 154 КпАП, яка передбачає відповідальність громадян і посадових осіб за порушення правил тримання собак і котів, у тому числі такі порушення, що спричинили

заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну. Водночас, згідно з інформацією МОЗ України, протягом 2008 р. зареєстровано 84057 звернень громадян до медичних установ зі скаргами на укуси собак. Із загальної кількості скарг тільки 21958 (менше 30%) стосувались агресії безпритульних тварин. Переважна ж кількість звернень (62099) мала відношення до собак із визначеними власниками.

Як свідчить аналіз правозастосовної практики, при притягненні винних до кримінальної відповідальності за порушення правил утримання домашніх тварин можуть виникати серйозні труднощі, у тому числі матеріально-правового характеру. Проілюструємо сказане за допомогою лише одного прикладу із практики правозастосування. Ф. утримував собаку бійцівської породи «пітбультер'ер» на території дачної ділянки у м. Севастополі. 8 червня 2008 р. собака вибіг за межі цієї ділянки через отвір під хвірткою і напав на гр-на Б., який проходив поряд, покусав його, заподіявши тим самим тяжке тілесне ушкодження. Зокрема, потерпілий внаслідок вимушеної ампутації лівого передпліччя втратив працездатність на 65 %. В обвинувальному висновку слідчий констатував, що Ф., порушуючи правила утримання домашніх тварин, відпустив собаку з ланцюга з метою охорони території дачної ділянки, не передбачав можливості того, що собака міг вибігти на вулицю через отвір в огороженні і заподіяти кому-небудь тілесні ушкодження, хоч повинен був і міг це передбачати [2]. Показово, що слідчий досить тривалий час вагався щодо того, якою ж має бути правильна кримінально-правова оцінка поведінки Ф. як господаря собаки і лише за усною консультативною згодою працівників апеляційного суду (насамперед з урахуванням тяжкості наслідків, які настали) порушив кримінальну справу за ст.128 КК України, яка передбачає відповідальність за необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Ключовою ідеєю законопроекту «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо регулювання окремих питань та відповідальності при утриманні собак та інших домашніх тварин» є

пропозиція встановлення самостійної кримінальної відповідальності власників домашніх тварин за порушення правил їх утримання, наслідком чого стало нанесення шкоди здоров'ю іншим особам або їх загибель. Йдеться про те, щоб доповнити КК України ст. 119-1 «Вбивство внаслідок порушення правил утримання собак або інших домашніх тварин» і ст. 128-1 «Тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження внаслідок порушення правил утримання собак або інших домашніх тварин». Як кваліфікуючі ознаки цих складів злочинів у законопроекті фігурують спричинення смерті і заподіяння тілесних ушкоджень двом або більше особам, а так само неповнолітній дитині. Вивчення пропонованих законодавчих новел спонукає висловити такі міркування.

Незважаючи на те, що спричинення шкоди домашніми тваринами внаслідок порушення правил їх утримання є досить розповсюдженим і страхітливим за своїми наслідками явищем, думки фахівців щодо кримінальної відповідальності за такі діяння істотно різняться. На переконання одних дослідників (у тому числі автора аналізованого законопроекту), чинний КК України не містить норми, яка б передбачала відповідальність за порушення правил утримання тварин, наслідком якого стало тілесне ушкодження або смерть людини. На думку інших, бездіяльність, яка полягає у відсутності належного контролю за тваринами, невтручання в їх поведінку, з боку того, хто міг убезпечити оточуючих від агресивної тварин, цілком охоплюється ст. 128 і ст. 119 КК України (якщо має місце необережне ставлення до суспільно небезпечних наслідків) або ст. 121 і ст. 115 КК України (якщо встановлено умисел щодо заподіяних наслідків). До речі, остання позиція була свого часу викладена у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 2 грудня 2003 р. на проект Закону України «Про утримання та поводження з домашніми непродуктивними тваринами в населених пунктах» (реєстраційний № 3175-2 від 6 листопада 2003 р.).

В.О. Навроцький, переконаний у злочинності розглядуваної поведінки людини, виокремлює умови, за яких за заподіяну тваринами шкоду може наставати кримінальна відповідальність: 1) особа була зобов'язана контролювати поведінку тварини, будучи її власником, або за родом роботи (дресирувальник, доглядач), або внаслідок попередньої поведінки (наприклад, дикі чи безпритульні тварини прикормлювались особою) тощо; 2) шкода заподіяна не самому винному, а іншим особам; 3) особа мала можливість контролювати поведінку тварини (тримати її на прив'язі, відігнати від потерпілого тощо); 4) порушені писані або неписані правила утримання тварин; 5) агресивна поведінка тварини не була спровокована потерпілим [3].

На наш погляд, з'ясована розбіжність у підходах щодо кримінальної караності «результативного» порушення правил утримання тварин не в останню чергу зумовлена складністю визначення причинного зв'язку у теорії кримінального права. В юридичній літературі виділяють такі особливості причинного зв'язку у необережних злочинах: 1) як правило, множинність взаємодіючих факторів, наявність цілих причинних комплексів; 2) неоднакова роль порушення правил безпеки у злочині; 3) нерідко опосередкований характер причинного зв'язку; 4) як правило, випадковість настання суспільно небезпечних наслідків; 5) нерідко їх неадекватність характеру допущених порушень спеціальних правил безпеки [4].

Якщо шкода життю чи здоров'ю особи завдається твариною, яка утримувалась неналежним чином, то безпосередній причинний зв'язок між діянням винної особи і настанням суспільно небезпечних наслідків відсутній, оскільки шкода заподіюється безпосередньо не діянням винного, а дією зовнішніх сил (у нашому випадку – твариною). При цьому традиційно в літературі виділяють опосередкований причинний зв'язок, коли у заподіяння злочинного результату втручається поведінка третіх осіб або зовнішніх сил. Вважається, що багатоступінчастий розвиток причинного зв'язку характерний для злочинів, передбачених, зокрема, ст. ст. 197, 264, 287, 320 КК. Поширення викладеного підходу на випадки необережного заподіяння смерті або тілесних

ушкоджень внаслідок неконтрольованої всупереч встановленому порядку поведінки тварин, на перший погляд, дозволяє вирішувати проблему кримінально-правової оцінки вчиненого у таких випадках. Однак і наведена позиція навряд чи може розраховувати на однозначне схвалення і вважатись досконалою з теоретичної точки зору.

Так, на думку Н.М. Ярмиш – одного з найбільш авторитетних на теренах СНД дослідників причинного зв'язку в кримінальному праві, зв'язок у розглядуваній ситуації немає підстав вважати опосередкованим. Як і В.М. Кудрявцев, під опосередкованим причинним зв'язком авторка розуміє зв'язок, ускладнений втручанням зовнішніх сил, при цьому сил незалежних. Єдиною самостійною силою, на переконання Н.М. Ярмиш, можуть виступати лише дії іншої людини, від рішення котрої залежить реалізація задуманого злочинцем. Поведінка тварин підконтрольна людині і не є вольовою: у тварин «вибір» поведінки здійснюється на чисто біологічному рівні балансу органічних потреб; тварина позбавлена свідомості і самосвідомості, а тому не має свободи вибору в повному і точному смислі цього слова [5].

Існує також точка зору, згідно з якою у подібних ситуаціях має місце не причинний зв'язок, а інший різновид детермінаційної залежності – зумовлюючий зв'язок: порушення правил сприяє настанню наслідку, однак шкода заподіюється за рахунок приєднання інших факторів. Стверджується, що в кримінальному законодавстві і в теорії кримінального права існує невідповідність щодо оцінки зумовлюючого зв'язку. Кримінально-правове значення визнається тільки за причинним зв'язком, а зумовлюючий зв'язок доктриною кримінального права ігнорується. Між тим, деякі кримінально-правові норми (наприклад, ст. ст. 264, 272, 273, 286 КК України) передбачають відповідальність саме за створення умов для заподіяння шкоди [6].

Вивчення проблеми встановлення причинного зв'язку у злочинах, які вчиняються через необережність, переконливо засвідчує: жодна з теорій причинного зв'язку у кримінальному праві, якою б логічною і стрункою вона не здавалась, не може пройти випробування реальними практичними

прикладми. Науковці вимушені витратити багато часу в намаганнях пристосувати теоретичні положення до чинного законодавства, яке є недосконалим. Життєві ситуації уже неможливо втискати до законодавчого «прокрустового ложа»: вони є більш різноманітними, оскільки суспільство безперервно розвивається і виникають нові форми суспільно небезпечної поведінки. Оскільки інші можливі засоби для розв'язання цієї проблеми є вичерпаними (доктрина не здатна запропонувати якусь одну прийнятну теорію причинного зв'язку), нормативні засоби можуть бути єдино придатними [7]. Вельми показовим при цьому є та обставина, що сам С.Р. Багіров не відкидає як таку можливість охоплення зумовлюючого зв'язку кримінально-правовим поняттям причинного зв'язку.

Таким чином, з огляду на різноманітність і суперечливість поглядів науковців щодо розуміння причинного зв'язку в кримінальному праві, існує цілком реальна можливість для того, щоб заперечувати наявність опосередкованого причинного зв'язку між порушенням правил утримання тварин і суспільно небезпечними наслідками у вигляді заподіяння шкоди життю чи здоров'ю людини. В результаті створюються умови, за яких неоднакове розуміння різними фахівцями характеру причинного зв'язку при заподіянні шкоди життю або здоров'ю людини твариною може призвести до того, що винні особи уникатимуть справедливого покарання. Тим більше, що відомий конституційний імператив «усі сумніви – на користь обвинуваченого» відіграє при застосуванні кримінального закону не менш вагому роль, ніж при прийнятті процесуального рішення в справі.

Викладене вище засвідчує необхідність встановлення відповідальності за порушення правил утримання тварин, що призвело до заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, а також смерті людини, в окремій статті (статтях) КК України. У зв'язку з цим ми підтримуємо основну ідею законопроекту «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо регулювання окремих питань та відповідальності при утриманні собак та інших домашніх тварин», остаточне прийняття якого доречно і зайвий

раз приверне увагу і пересічних громадян, і правоохоронців до того, що аналізована поведінка людини є злочинною, а отже, повинна тягнути за собою кримінальну відповідальність. Разом з тим аналіз вказаного законопроекту дозволяє висловити окремі зауваження.

Невиправданим вважаємо розміщення відповідних кримінально-правових заборон у розділі II Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи», адже життя і здоров'я особи виступають тут лише додатковим об'єктом злочинних посягань. Вчиняючи діяння, які пропонується описати в ст. ст. 119-1, 128-1 КК, особи не просто недостатньо обачливо ставляться до життя і здоров'я інших людей, порушують ч. 5 ст. 319 ЦК України, згідно з якою власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам і гідності громадян, а і демонструють зневагу щодо дотримання спеціальних правил поведіння із джерелами підвищеної небезпеки. Нагадаємо, що відповідно до ст. 1187 ЦК України джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. Вроджена агресивність небезпечних диких тварин (вовків, ведмедів, тигрів, крокодилів, акул, отруйних змій, хижих птахів тощо) може проявлятися неадекватно і безконтрольно. Подібне спостерігається і серед домашніх тварин, наприклад, деяких видів собак (ротвейлерів, пітбултер'єрів та ін.), небезпечні властивості яких (гострота зубів, сила щелеп, вага, витривалість, нечуттєвість до болю) зумовлені штучним відбором [8]. При цьому стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищеної небезпеки, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння ними шкоди, утворює громадську безпеку як родовий об'єкт відповідної групи злочинів [9].

З огляду на сказане, місце новим кримінально-правовим заборонам (поряд з іншими нормами, які передбачають відповідальність за злочини, пов'язані з порушенням правил поведження із джерелами підвищеної небезпеки) – у розділі IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки».

Крім усього іншого, місцезнаходження тих чи інших заборон у системі кримінального закону має братись до уваги при формулюванні санкцій. Законопроектом пропонується встановити істотно більш суворі (порівняно із санкціями ст. 119, ст. 128 КК) покарання. Більше того: санкції нових ст. 119-1 і ст. 128-1 встановлені на рівні умисних злочинів проти життя та здоров'я, а інколи навіть перевищують їх. Зокрема, нижня межа санкції за порушення правил утримання тварин, що потягло смерть людини, перевищує нижню межу санкції за умисне вбивство; за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження максимальне покарання становить три роки позбавлення волі, а за необережне середньої тяжкості тілесне ушкодження внаслідок порушення правил утримання тварин до особи може бути застосоване покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Звичайно, у процесі доопрацювання законопроекту в нього можуть бути внесені корективи (і в частині уточнення санкцій також). Разом з тим загалом запропонований підхід до побудови санкцій за злочинне порушення правил утримання тварин видається виправданим з огляду на нагальну потребу диференціації кримінальної відповідальності за різні види необережних злочинів. Як справедливо зазначається в літературі, подібні необережні злочини характеризуються можливістю настання виключно тяжких наслідків і високим ступенем ймовірності настання суспільно небезпечних наслідків через порушення правил безпеки під час здійснення діяльності, що є джерелом підвищеної небезпеки. Ці злочини мають підвищену здатність завдати суттєву шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, а звідси – і підвищену суспільну небезпеку порівняно з іншими необережними злочинами [10]. Тут не буде зайвим вказати і на те, що у доктрині

обґрунтовується необхідність посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 119 КК України, у випадку заподіяння смерті з необережності у сфері дії джерел підвищеної небезпеки [11].

Повертаючись до формулювань диспозицій ст. 119-1 і ст. 128-1, наведених у законопроекті, відзначимо, що не можна погодитись з обмеженням сфери застосування відповідних норм випадками порушення правил утримання лише домашніх тварин. Адже порушення правил утримання інших видів тварин (диких, сільськогосподарських, циркових тощо) становить не менший, а в деяких випадках значно вищий рівень суспільної небезпеки. Поширеність таких випадків поки що є незначною, однак законодавець повинен діяти на випередження відповідних ситуацій, а не реагувати на них із запізненням.

Сформульовані в ст. 119-1 і ст. 128-1 законопроекту ознаки складів злочинів фактично є тотожними і відрізняються лише за тяжкістю наслідків. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне об'єднати їх у межах однієї статті КК України під назвою «Порушення правил утримання тварин». У частині 1 цієї статті мова могла б йти про порушення правил утримання тварини її власником, іншою уповноваженою особою, якщо це призвело до заподіяння середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а частина 2 могла б передбачати більш суворе покарання, якщо наслідком порушення правил утримання тварин стала смерть людини.

Розглядуваний законопроект не позбавлений вад термінологічного характеру. Зокрема, невдалим є використання в текстах пропонованих до включення в КК ст. 119-1 і ст. 128-1 терміну «спричинило»; більш доречно використовувати в цьому разі зворот «призвело до» як такий, що точніше відображає характер причинного зв'язку між порушенням певних правил і суспільно небезпечними наслідками у вигляді смерті людини або тілесних ушкоджень певного ступеня тяжкості. Невдалим також вважаємо використання поняття вбивства в назві і диспозиції ст. 119-1. Адже відповідно до ч. 1 ст. 115 КК України вбивство – це умисне протиправне позбавлення

життя іншій людині, а в запропонованій ст. 119-1 КК України йдеться про необережне заподіяння смерті.

Спірним є використання такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення злочину щодо «неповнолітньої дитини». По-перше, невдалим є саме словосполучення «неповнолітня дитина». Логічно припустити, що існують ще «повнолітні діти», а також «неповнолітні дорослі». Однак у ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України чітко визначено, що правовий статус дитини особа має до досягнення нею повноліття; тому будь-яка неповнолітня особа є дитиною. По-друге, інкримінування такої кваліфікуючої ознаки доцільно лише у випадку, коли спричинення шкоди саме дитині охоплюється виною особи. У розглянутих випадках винна особа повинна або передбачати можливість заподіяння шкоди дитині, або мати такий обов'язок і можливість передбачити, що шкода буде заподіяна неповнолітній особі. Однак винний не може знати, кому саме завдасть шкоди тварина – дорослому чи неповнолітньому, у зв'язку з чим використання зазначеної кваліфікуючої ознаки у цьому разі видається недоцільним.

Оскільки диспозиція обговорюваної кримінально-правової заборони (у випадку включення її до КК України) носиме бланкетний характер, запровадженню самостійної кримінальної відповідальності за порушення правил тварин має передувати чітка законодавча регламентація цих правил. Перш за все повинен реально запрацювати механізм офіційної реєстрації власників домашніх тварин, адже без цього процес притягнення до кримінальної відповідальності і доведення винуватості особи буде вкрай ускладненим. Мають чітко і максимально конкретно прописуватися самі правила утримання домашніх та інших тварин і поводження з ними. Наприклад, про наявність собак їх власники мають застерігати відповідним написом. Особливі обмеження мають встановлюватися для собак бійцівських та службових порід, виводити яких має дозволятися лише на короткому повідку і в наморднику. Частково відповідні правила містяться в документах, затверджених органами місцевого самоврядування, що відповідає ст. 9 Закону

України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Однак з точки зору забезпечення ефективної кримінально-правової протидії порушенню правил утримання тварин, що заподіяло тяжкі наслідки, бажаним видається закріплення відповідних правил саме в законодавчому порядку. Тут доречно нагадати, що Міністерство юстиції України, виступаючи свого часу проти доповнення КК ст. 128-1 «Заподіяння тілесних ушкоджень внаслідок порушення правил утримання та поводження з домашніми тваринами», в обґрунтування своєї позиції послалось, зокрема, на те, що правила поводження з тваринами можуть встановлюватись різними підзаконними актами, у тому числі актами органів місцевого самоврядування. Тобто включення до КК вказаної статті «призведе до різного обсягу кримінально-правового регулювання, залежно від території України, що є неприпустимим» [12].

Насамкінець зазначимо, що вдосконалювати законодавство України, яке регулює правила утримання домашніх та інших тварин, а так само розв'язувати в легальному порядку проблеми кримінальної відповідальності за порушення таких правил потрібно. Це питання вже давно на часі. Висловлені нами міркування виходять із необхідності існування чіткої і зрозумілої для кожного підстави кримінальної відповідальності за порушення правил утримання собак та інших тварин. Крім того, нагальною є потреба в диференціації кримінальної відповідальності за заподіяння смерті або тілесних ушкоджень унаслідок порушення вказаних правил.

1. Головченко В., Потьомкін А. Закон і культура собаківництва // Юридичний вісник України. – 24–30 грудня 2005 р. – № 1; Китаєва В. Животные как орудия преступления // Законность. – 2004. – №11. – С. 47–49; Милуков С.Ф. Российское уголовное законодательство. Опыт критического анализа. – СПб., 2000. – С. 117.

2. Матеріали Нахімовського РВ УМВС України в м. Севастополі. Кримінальна справа № 780334 за 2008 р.

3. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. – К., 2006. – С. 590–591.

4. Полный курс уголовного права: В 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. Т. I: Преступление и наказание. – СПб., 2008. – С. 383.

5. Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): монография. – Х., 2003. – С. 277–279.

6. Багіров С.Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – С. 74.

7. Багіров С.Р. Вказана праця. – С. 185–186.
8. Болдинов В.М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. – СПб., 2002. – С. 32–37.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х., 2010. – С. 286/
10. Багіров С.Р. Вказана праця. – С. 91/
11. Гороховська О.В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності: монографія / наук. ред. А.А. Музика. – К., 2007. – С. 68, 142–143.
12. Швець В.Д., Грицак В.М., Василькевич Я.І., Гацелюк В.О. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / Вступне слово проф. Мельника М.І. – К., 2008. – С. 91.